

1. L'ús social del català en el món educatiu¹

XAVIER BESALÚ
Secció de Filosofia i Ciències Socials

Un advertiment inicial: en aquest paper dividirem l'educació en dos grans àmbits: el formal, és a dir el que té lloc dins del sistema educatiu; i el no formal que, per entendre'ns, és el que abasta el temps no escolar, el lleure.

1. ÀMBIT FORMAL

Pel que fa a l'àmbit formal, disposem d'un nombre suficient de dades. Aquí ens servirem sobretot de les aportades per l'Informe del Síndic de Greuges de Catalunya (2022) i per l'estudi del Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu de Catalunya - CSASEC (2021).

Com és sabut, a Catalunya, des de l'any 1980, s'ha anat concretant un model de conjunció lingüística que pretén la bilingüització en català i castellà de la totalitat de la població escolar i la promoció de l'ús de la llengua catalana com a llengua pròpia, evitant la separació de l'alumnat en grups o centres diferents en funció de la seva llengua inicial o de la decisió presa per les seves famílies, com s'havia fet fins fa poc al País Valencià. Aquest model ha produït uns resultats

1. Per a l'elaboració d'aquest breu informe ens hem servit sobretot dels documents següents: CONSELL ESCOLAR DE CATALUNYA. *L'ús del català a l'educació*. Barcelona: Consell Escolar de Catalunya, 2022. CONSELL LINGÜÍSTIC ASSESSOR. *Propostes per a impulsar l'ús i el domini del català a les escoles*. Barcelona: Departament d'Educació, 2022. CONSELL SUPERIOR D'AVALUACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU DE CATALUNYA. *Estudi sociodemogràfic i lingüístic de l'alumnat de 4t d'ESO a Catalunya. 2006-2013-2021*. Barcelona: Departament d'Educació, 2021. FLORS-MAS, A. [coord.] (2022). *Llengua, educació i lleure. Jornades de llengua - Propostes per al futur del català*. Barcelona: Òmnium Cultural, 2022. SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA. *Informe sobre la participació en el lleure educatiu i a les sortides i colònies escolars*. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya, 2014. SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA. *Drets i usos lingüístics dels infants i adolescents a Catalunya. L'escola com a garant de la igualtat d'oportunitats*. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya, 2022.

que podem considerar globalment satisfactoris, ja que ha garantit un coneixement suficient del català i del castellà escrit en finalitzar l'ensenyament obligatori, als 16 anys. Això no obstant, els avenços han estat molt menys significatius en l'ús del català com a llengua de comunicació habitual. Les dades ens diuen que s'ha produït un augment considerable, per part dels joves, de la indiferència envers l'ús del català, una crisi evident en l'adhesió emocional envers la llengua catalana i un ús cada cop més extens del català i el castellà indistintament en les relacions interpersonals. Així mateix, cal constatar l'impacte negatiu, també per al català, de la segregació escolar, que fa que en algunes escoles pràcticament no hi hagi ni un sol alumne catalanoparlant, o ben pocs, i que la majoria del seu alumnat sigui d'origen estranger. Per a ells, potser l'escola seria l'únic lloc amb opcions reals d'entrar en contacte amb el català, més enllà de les activitats instructives.

Segons les dades del Síndic (2022), el català és la llengua vehicular en un 62 % de la jornada escolar als centres d'Educació Infantil i Primària de Catalunya (el castellà ho és en un 33 % i l'anglès en un 5 %) i en un 60,5 % en l'Educació Secundària Obligatoria (un 33 % ho és el castellà i un 6,5 %, l'anglès). Això dins de les aules, perquè durant l'esbarjo la llengua usada majoritàriament seria el castellà, tant a Primària (56,5 %) com a ESO (67 %).

Referit específicament a l'alumnat de 3r d'ESO, l'Informe del Síndic concreta que la llengua d'ús habitual de l'alumnat de 14-15 anys va de la manera següent: l'alumnat de llengua inicial catalana, utilitza el català en un 37,6 % de les interaccions i indistintament català i castellà en un 52 %. I l'alumnat de llengua inicial castellana, en un 10,7 % utilitza el castellà i en un 86,2 % català i castellà. En la comunicació amb el professorat, l'alumnat catalanoparlant utilitza el català en un 62,4 % i indistintament català o castellà en un 37,1 %; i l'alumnat castellanoparlant, utilitza el castellà en un 7,1 % i el català i castellà en un 73,1 %. Mentre que en la comunicació entre iguals dins de l'institut, els primers utilitzen el català en un 34,3 % i català i castellà en un 55,9 %; i els segons, el castellà en un 59,9 % i català i castellà en un 37,5 %.

Les dades del CSASEC (2021) fan referència als estudiants de 4t d'ESO (15-16 anys), que és quan acaba l'ensenyament obligatori. Només un 32,7 % eren catalanoparlants inicials (un 38 % eren castellanoparlants inicials; un 18,1 % s'afirmen bilingües en català i castellà; i un 11,2 % ho eren d'altres llengües). Preguntats per la seva llengua d'identificació (en resposta a la pregunta *Quina és la teva llengua?*), els percentatges no varien gaire, llevat el dels qui s'afirmen bilingües: 27 % el català, 37 % el castellà, 27,1 % tant català com castellà i 8,9 % altres llengües. Sociodemogràficament, diu l'Informe, «la llengua catalana és més present entre l'alumnat amb pares universitaris, amb un alt capital socioeconòmic, i escolaritzats en poblacions de dimensions mitjanes o petites».

Pel que fa a l'ús del català en el context escolar, queda clarament de manifest que hi ha pautes diferenciades segons amb qui s'estableix la comunicació i l'escenari on té lloc. Així, el professorat s'adreça en català a l'alumnat en un 71,1 % de les ocasions, però quan és l'alumne qui s'adreça al professor el percentatge és del 60,8 %. Quan els alumnes fan activitats en petit grup, l'ús del català baixa fins al 35 %. Fora de l'aula, l'alumnat quan s'adreça al professorat ho fa en català en el 52,5 % dels casos i, quan es comuniquen entre ells, el percentatge és del 33 %.

En síntesi, en les relacions professors-alumnes, dins de les escoles i instituts, el català és encara la llengua d'ús majoritari, tot i que hi ha diferències significatives en funció de la comarca i de la complexitat dels centres. Quan la iniciativa és de l'alumnat, però, el més habitual és fer servir el català i el castellà indistintament, especialment en les relacions entre iguals i en els espais menys regulats. De manera que queda ben clar que s'adopten pautes diferenciades en l'ús del català segons amb qui s'estableix la comunicació i segons l'escenari on té lloc.

Com s'ha arribat a aquesta situació obeeix a tot un seguit de causes que es podrien resumir afirmant que el món i Catalunya han canviat molt aquests darrers quaranta anys (Flors-Mas, 2022). Un d'aquests canvis és d'ordre demogràfic: el contingent de població d'origen estranger que ha arribat al nostre país, d'origens geogràfics i lingüístics molt diversos, ha estat molt intens i ha canviat completament el panorama d'aquell marc bilingüe dels anys setanta i vuitanta, en què tots els docents eren competents en les llengües inicials dels estudiants. Per altra banda, també han estat trencadors els canvis tecnològics, que han impactat de ple en el consum cultural i mediàtic i han alterat profundament l'ecosistema audiovisual (sobretot les plataformes de consum audiovisual sota demanda), així com les xarxes socials (Youtube, Instagram, TikTok, Twitch, etc.), que vehiculen tota mena de continguts on la presència del català és gairebé anecdòtica.² I també cal fer referència al trencament del clima de consens que havia aconseguit la política lingüística des dels inicis de la democràcia: s'ha fet molt visible l'oposició al model d'escola catalana per part d'alguns sectors de la societat, que s'ha evidenciat amb l'èxit electoral (tot i que efímer) de Ciutadans i amb l'actuació persistent de la justícia i d'alguns mitjans de comunicació.

2. ÀMBIT NO FORMAL

Quan parlem de l'educació no formal, de l'educació en el lleure, ho fem de les pràctiques culturals que s'esdevenen fora del marc escolar. Entrarien en aquest concepte les activitats extraescolars —que sovint es fan als mateixos centres en horaris no lectius, les activitats esportives, l'educació musical i artística, les

2. Nota del curador: V. Gifreu (2023 [aquest volum]: 173-189) sobre aquesta qüestió.

biblioteques, ludoteques i centres oberts i, per descomptat, l'escoltisme, els espais, els casals d'estiu, les colònies de vacances i altres iniciatives per l'estil. Aquests espais són especialment rellevants pel que fa a l'ús de la llengua catalana, ja que són molt més desburocratitzats i menys regulats que els espais més formals i, en ells, les relacions interpersonals hi són més presents i la comunicació és menys encotillada. Malauradament, les dades sobre els usos lingüístics en aquests espais són escasses. Segons dades del Síndic (2022), els catalanoparlants inicials diuen que fan servir el català en un 38,5 % dels casos i català i castellà indistintament en el 52,7 % en el seu lleure; i els castellanoparlants inicials, el 44,8 % el castellà i el 47,1 % català i castellà indistintament.

Segons dades de l'Enquesta de Salut (2012), utilitzades per l'Informe del Síndic de 2014, el 64 % dels infants entre 3-14 anys fan algun tipus d'activitat extraescolar esportiva, uns 600.000, i el 39 % en fan de no esportives —música, arts, idiomes, amb diferències importants per classe social i territori. I, segons informacions facilitades per les diverses entitats d'educació en el lleure, aquestes atenen al llarg del curs més de 55.000 infants en més de 650 espais i agrupaments.

L'informe del CSASESC (2021) també aporta dades sobre l'ús del català fora del context escolar. Els nois i noies de 15-16 anys llegeixen poc, fora de les lectures obligatòries, però els que ho fan, llegeixen majoritàriament en castellà (45,1 %), tot i que el percentatge dels que ho fan indistintament en català i en castellà és del 38,2 %. En canvi, passen moltes hores al dia consumint productes audiovisuals (un 62,2 % en castellà, un 19 % en català i castellà) o a les xarxes socials (un 58 % en castellà, un 25,7 % en català i castellà). Un 61,2 % d'aquests estudiants afirmen que participen en alguna activitat esportiva, on la llengua emprada és majoritàriament el castellà (40,8 %), superior al 28,7 % en català i castellà, i un 28,5 % en català. Mentre que la participació en activitats artístiques, musicals o cíviques és del 28,5 %, on la llengua majoritària és el català (44,1 %), per damunt del castellà (31,8 %) i el català i castellà (19,4 %). Preguntats per la llengua que fan servir per relacionar-se amb les seves amistats, un 33 % diu que ho sol fer en català.

I l'Informe del Síndic (2014), pel que fa a la lectura, fixa els percentatges següents: catalanoparlants inicials, 7,3 % en català i 78,9 % indistintament; i castellanoparlants inicials, 33,9 % en castellà i 61,3 % indistintament. En relació amb la producció audiovisual: 0,7 % en català i 69,4 % indistintament els catalanoparlants; i 54,1 % en castellà i 38,3 % indistintament els castellanoparlants. Xarxes socials: 15,3 % en català i 69,5 % indistintament, els primers; i 69,7 % en castellà i 26,3 % indistintament, els segons. I amb els amics: 26,4 % en català i 63,4 % indistintament, els primers; i 60,1 % en castellà i 37,4 % indistintament, els segons.

En síntesi, en l'àmbit del lleure el més habitual és l'ús del català i del castellà indistintament entre els infants i els joves. En aquestes activitats, la influència

de monitors, caps, entrenadors i professorat no és tan constant i efectiva com en l'àmbit formal, però té la seva importància i certament pot promoure pautes de comportament lingüístic i, doncs, és rellevant la seva formació i sensibilització en relació amb els seus usos lingüístics. Les activitats més practicades per infants i joves són les esportives —malauradament, encara hi són molts més els nois que les noies—, on la llengua més usada és el castellà, per davant fins i tot de l'ús indistint de català i castellà. No és així en les activitats artístiques i musicals, que abasten un nombre molt més petit de persones i on el català hi és majoritari. Pel que fa al consum de producció audiovisual o de continguts de les xarxes socials, la presència del català és absolutament anecdòtica i hi domina clarament el castellà. Les organitzacions de lleure explícitament educatives (escoltisme, esplais, etc.) usen majoritàriament el català; el seu problema és que arriben a uns percentatges petits de població i són presents de manera molt desigual al país.

L'Informe del Síndic sobre el lleure educatiu (2014) remarca la importància de les desigualtats econòmiques per a l'accés a aquest tipus d'activitats per part dels sectors més vulnerables de la societat catalana. La majoria de les entitats esportives, d'educació artística i musical, també les de lleure, solen ser de pagament, per més que moltes treballen sense ànim de lucre i de l'existència d'un sistema de beques públiques. També hi són importants les desigualtats territorials, que es posen de manifest en determinats barris de les ciutats i en els pobles amb menys habitants o més mal comunicats, amb una oferta feble i poc diversificada; les desigualtats relacionades amb l'edat i el gènere, que afecten sobretot els infants i adolescents de 12 a 18 anys i les noies; i les que tenen a veure amb el capital social i cultural familiar i amb la concepció i valoració que les famílies fan del lleure educatiu.

3. PROPOSTES

A l'hora de les propostes, hi ha un altíssim grau de confluència entre les diverses fonts i entitats que hi han pensat.

En paraules del Síndic (2022), cal «desenvolupar mesures de promoció de l'ús social del català més enllà de l'escola». Calen «polítiques actives de promoció lingüística i acció afirmativa a favor de la llengua catalana en la majoria dels àmbits socials». Aquestes mesures són especialment necessàries en l'àmbit del consum digital i audiovisual, en el mercat de treball i en l'àmbit del lleure. Només l'existència d'espais i àmbits socials on predomini el català garantirà la possibilitat de fer efectiu el bilingüisme i el plurilingüisme individuals enfront de la preservació del monolingüisme castellà per a una part de la societat catalana. Cal situar el català «com una llengua accessible a tota la població, i com un referent

ineludible i positiu d'identificació electiva, compatible amb altres adscripcions». Això implicaria que les activitats extraescolars i les actuacions derivades dels Plans Educatius d'Entorn o del Programa Educació 360 fossin vehiculades en català.

L'informe d'Òmnium Cultural (2022) aposta per «incrementar la presència i l'ús del català en totes les dinàmiques diàries dels centres educatius» i per «situar el català en una posició central en els processos de formació i avaluació del professorat i promoure la sensibilització lingüística del personal no docent dels centres educatius». Això implicaria revisar la formació que s'ofereix en els graus de Mestre d'Educació Infantil i d'Educació Primària i en el màster de Formació del Professorat de Secundària Obligatòria, Batxillerat, Formació Professional i Ensenyament d'Idiomes, en els concursos i oposicions per a la provisió dels llocs de treball, i també endegar activitats de formació permanent per al personal docent en metodologies i recursos per mantenir l'ús del català en les dinàmiques d'aula. I, per descomptat, implicaria també l'aplicació de polítiques actives contra la segregació escolar, com les que ja estan previstes en el Pacte Nacional contra la Segregació escolar i el Decret d'admissions.

El Consell Escolar de Catalunya (2022) ha aprovat un document que conté 67 propostes per a afavorir i impulsar l'ús del català en contextos educatius:

Per incrementar la consciència sociolingüística proposa assegurar la competència comunicativa efectiva de l'alumnat al final de l'educació obligatòria; implementar l'avaluació explícita de l'oralitat de totes les llengües, i desactivar els prejudicis lingüístics i les ideologies que s'hi associen.

Per implementar el Projecte Lingüístic de Centre (PLC) en tot el temps escolar planteja el següent: dotar les direccions d'eines i processos pràctics per a vetllar pel compliment del PLC; afavorir l'ensenyament-aprenentatge de l'ús de la llengua oral amb la incorporació de les metodologies apropiades; desenvolupar estratègies per a dinamitzar el pati i els espais d'esbarjo amb propostes lúdiques en català; transformar les Aules d'Acollida en un projecte global de suport lingüístic i social adequat a l'alumnat d'origen estranger, i facilitar la formació lingüística i cultural de les famílies en el mateix centre educatiu.

Per a potenciar la creació de continguts audiovisuals i l'accés a plataformes digitals proposa promoure la producció de continguts audiovisuals en català dels infants i joves amb finalitat educativa; reforçar la programació infantil i juvenil de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals i fer-la competitiva i present a les xarxes socials; establir acords per a incorporar la versió en català als videojocs, aplicacions, dispositius i cinema; potenciar els acords de col·laboració amb creadors joves, ràdios i televisions locals per a incentivar la producció audiovisual en català, i assegurar que les plataformes digitals disposin de versió en català.

Finalment, el Consell Lingüístic Assessor del Departament d'Educació, presidit per Carme Junyent, ha lliurat també les seves 50 propostes per a impulsar l'ús i el domini del català en l'àmbit educatiu (2022). Moltes de les seves propostes són coincidents amb les esmentades amb anterioritat. En tot cas, s'hi podrien afegir les següents: impulsar els aspectes més dinàmics de la comunicació i de l'ús social de la llengua catalana en tots els àmbits escolars i de l'entorn, perquè les llengües només tenen sentit si es fan servir; i la formació dels alumnes ha d'abastar tots els registres lingüístics per a fer front a qualsevol necessitat comunicativa.